

OYBEK ISKANDAROVICH RAJABOV,

Bukhara State University,

senior teacher

Uzbekistan

Received 1st December 2022, Accepted 5th December 2022, Online 12th December 2022

HISTORY OF FORTRESS OF MAKHMUD TOROBI

Abstract. Given is the article providing information of Torob Fortress in Jondor district of Bukhara region, the process of historical formation in BC, the construction of castles and fortresses from the 4th to the 3rd centuries BC through which are also stated in archeological researches. Since the early Middle Ages, the village of Torob and the surrounding villages have been prosperous including markets, shops, handicraft stalls, and settlements on the four sides of the fortress. The article also gives information about the four gates around the city, the mosque, the well, the special guard towers (shinaks), the dynasties that emerged in later periods. Clearly, although the Torob fortress was in crisis during the Arab conquest in the early eighth century it was developed during the reign of the Karakhanids, Khorezmshahs. The square is now about 4-5 hectares comprising of symbolic tomb of Mahmud Torobi on the hill and a well in front of it, (about 40 meters deep) and the roofs of old houses and the location of the mosque.

Key words: Fortress Torob, Zarafshan river, Mokhondarya, fortress, water well, gateway, tower

ОБ ИСТОРИИ ЗАМКА МАХМУДА ТОРОБИ

Аннотация. В статье рассматривается создание крепости Тороб, расположенной в Жондорском районе Бухарской области, процесс исторического становления в до н.э., то, что замок и крепости строились (формировались) с 4 по 3 века до н.э. были научно доказаны археологическими исследованиями. С начала средневековья село Тороб и близлежащие села были зажиточным поселением, в районе есть рынок, торговый центр, ремесленные лавки, слободы, четверо ворот, мечеть, колодец, специальные сторожевые башни (шинаки), хотя крепость Тораб переживала кризис во время арабского нашествия в начале VIII века, но возникшие после этого династии Саманидов, ученых, выросших в этом месте, способствовали развитию караханидов и хорезмшахов, возвышению Ислам. Древняя крепость в настоящее время занимает около 4-5 гектаров, а на холме находится символическая могила Махмуда Тораби, перед ней колодец (глубиной около 40 метров), а также руины старых домов и место, где находится мечеть расположен.

Ключевые слова: замок Тороб, река Зеравшан, Мохондарья, замок, ворота, башня, колодец.

MAHMUD TOROBIY QAL'ASI TARIXI XUSUSIDA

Annotasiya. Maqolada Buxoro viloyati Jondor tumani hududida joylashgan Torob qal'asining vujudga kelishi, eramizdan avvalgi davrlardari tarixiy shaklanish jarayoni, qal'a va qo'rg'onlarning miloddan avvalgi 4-3 asrlardan boshlab qurilganligi (shakllanganligi) arxeologik

tadqiqotlar orqali fanda isbotlangan. Ilk o'rta asrlardan boshlab Torob qishlig'i va unga yaqin hududlardagi qishloqlar qatori obod maskan bo'lgani, hududda bozor, savdo maskani, hunarmandchilik rastalari, manzilgohlar qad roslagani shuningdek, qal'a-qo'rg'onning to'rt tomonida to'rtta darvoza, masjid, quduq, maxsus qo'riqlash minoralari (shinaklar), VIII asr boshlarida arablar istilosi davrida Torob qal'a qo'rg'onining inqirozga yuz tutgan bo'lsa-da, undan keyingi davrlarda vujudga kelgan sulolalar, Somoniylar, Qoraxoniylar, Xorazmshohlar davrida rivoj topganligi, Islom dini va uning yuksalishida mazkur maskandan yetishib chiqqan olimlar o'z hissalarini qo'shgan. Qadimiy qo'rg'on hozirgi davrda 4-5 gektar atrofida bo'lib, tepalikda Mahmud Torobiyning ramziy qabri, uning oldida quduq (chuqurligi taxminan 40 metr atrofida) hamda eski uylarning paxsalar va masjidning joylashgan o'rni mavjud.

Kalit so'zlar: Torob qal'asi, Zarafshon daryosi, Moxondaryo, qal'a, darvoza, minora, quduq.

KIRISH (INTRODUCTION)

Yurtimizning kichik bir manzilgohi hisonlangan Torob qishlog'ini paydo bo'lishi tarixi uzoq davrlarga borib taqaladi. Ushbu maskan hozirgi davrda Buxoro viloyatining Jondor tumani hududida bo'lib, qadimda Zarafshon daryosi quyi oqimidagi eng xushmanzara va betakror maskanlardan biri bo'lgan. Keyingi davrda maydonning asosiy qismi g'alla, paxta, bog' va uzumzorlar, katta-kichik qishloqlar o'rni bo'lgan bu qadimiy voha qadim zamonlarda nihoyatda sersuv, nabotot va hayvonot dunyosi ham boy va xilma-xil bo'lgan. Zarafshonning quyi oqimi o'zani va shahobchasi bo'ylarida, suvloq yerlarda bundan 3-4 ming yil muqaddam Buxoro va uning atrofidagi manzilgohlarda qadimdan aholi istiqomat qilgan hamda chorvachilik va dehqonchilikni kasb eta boshlaganlar. Xuddi shu davrlarda to'lib toshgan Zarafshon daryosi Moxondaryo orqali Amudaryoga borib quyilgan. Miloddan avvalgi ikki ming yillikda Zarafshon daryosining suvi kamayib, Amudaryoga quyilishi barham topadi. Ammo aholi suv bo'yi va unga tutash hududlarda o'z turar joy - maskanlarini barpo etib, hududni o'zlashtirishni davom ettirganlar.

MAVZUGA OID ADABIYOTLARNING TAHLILI (LITERATURE REVIEW)

Mahmud Torobiy qal'asining shakllanishi hamda uning tarixiy shaxs sifatida mug'ullarga qarshi xalq harakati yetakchisi bo'lganligi borasidagi tarixiy jarayonlarning o'rta asr, shuningdek yangi va eng yangi davr ilmiy tadqiqot manbalarida aks etganligi ko'rishimiz mumkin. Mavzuga doir manbalarni quyidagi guruhlariga bo'lib o'rganish mumkin:

1. O'rta asrlarda yozilgan asarlar.
2. Sovetlar davrida yaratilgan ilmiy tadqiqotlar.
3. Mustaqillik yillarida O'zbekistonda nashr etilgan tadqiqotlar.

TADQIQOT METODOLOGIYASI (RESEARCH METHODOLOGY)

Tadqiqot ishi tarixiylik tamoyili, xronologik va qiyosiy tahlil usullariga tayanadi.

TAHLIL VA NATIJALAR (ANALYSIS AND RESULTS)

O'rta asrlarning durdona manbalaridan hisoblangan "Samariya" (Samarqand mozorlari zikri) asarining muallifi Abu Tohirxoja Samarqandiy kitobida shunday satrlar mavjudki: Zarafshon daryosikim, uni Ko'hak deb yuritadilar. Boshlab kunchiqar tog'lardan chiqib, unga Iskandar bulog'i - Iskandar ko'lining suvi va Maschoh tog'laridan chiqadigan buloqlar qo'shiladi. Boshqa suvlar va

buloqlar bilan birikib, daryo bo'lib Buxoro va Qorako'lgacha borib yetadi. Ko'hak daryosining uzunligi 120 tosh (farsax)dir [1;122.]. Farsax (farsang-parsang, porasang) - Sharqda, jumladan O'rta Osiyoda qadimdan ishlatilib kelgan masofa o'lchov birligi. Bir farsax 9-12 ming qadamga yoki 6-8 km.ga teng bo'lgan masofa). Xuddi ana shu Zarafshon daryosi bo'yida qad rostlagan va odamlarning muqum yashab qolish maskaniga aylangan Torob qishlog'i vohadagi Varaxsho, Romush, Poykant kabi qadimiy shaharlar bilan bir paytning o'zida paydo bo'lgan. Torob qishlog'ining tepalik ustida qurilganligi hamda atrofi baland qal'a (paxsa devor) bilan o'rab olinganligi ham qishloqning qadimiyligini anglatib turadi. Chunki bunday qal'a va qo'rg'onlar asosan eramizdan avvalgi 4-3 asrlardan boshlab qurilganligi arxeologik ilmiy tadqiqotlar orqali fanda isbotlangan.

Ilk o'rta asrlardan boshlab esa Torob unga yaqin hududlardagi qishloqlar qatori obod maskan bo'lgan. Manzilgohda bozor, savdo-sotiq maskanlari, hunarmandchilik rastalari, odamlarning turar joy-manzilgohlari qator tizilishgan. Shuningdek, qal'a-qo'rg'onning to'rt tomonida to'rta darvoza, maxsus qo'riqlash minoralari (shinaklar), suv oqib turuvchi ariqlar mavjud bo'lgan.

VIII asr boshlarida O'rta Osiyoda arablar istilosi hamda uning asoratlaridan Torob qo'rg'oni ham chetda qolmagan. Torob qal'a - qo'rg'oni arablar bosqini davrida inqirozga yuz tutgan bo'lsa-da, undan keyin davrlarda vujudga kelgan sulolalar, ya'ni Somoniylar, Qoraxoniylar, Xorazmshohlar davrida ushbu maskan yanada rivojlandi. Bu davrda Islom dini va uning yuksalishida hududdan chiqqan olimu-fuzalolar o'z hissalarini qo'shdilar. Jumladan, Abdulkarim as-Sam'oniyning "Nasabnoma" (Al-Ansob) kitobida Torob qishlog'i (2;86.) - Buxoro qishloqlaridan biri bo'lib, Xunbun (hozirda Jondor tumanidagi Torob va Xumin qishloqlari) qishlog'i yaqinida joylashgan. Abul Fazl Mahdiy ibn Ishkob at-Torobiy Torob qishlog'ida yashaganliklari ta'kidlangan. Imom al-Buxoriyning ustozlari Muhammad ibn Salom al-Paykandiydan, Ibrohim ibn Ash'as hamda Abu Soli Muhammad ibn Ismoil ar-Roziydan hadis rivoyat qilganlar. O'zlaridan esa Abdulloh ibn Muhammad ibn Horis va Ubaydulloh ibn Munih ibn Sayf hadis rivoyat qilganlar. Hijriy 265 (milodiy 879) yilda vafot etganlar, qabrlari Torob tepaligidan pastda shimoliy qabristonda [Абу Саъд Абдулкарим ибн Муҳаммад ибн Мансур ат-Тамимий ас-Самъоний.2017.–Б.86., Садриддин Салим Бухорий.2015.–Б.48., Қахрамон Ражабов, Фаррух Темиров.2015.–Б.32-33]. Shuningdek, Abu Rajo Ahmad ibn Yaqub al-Paykandiy at-Torobiy Paykand ahlidan bo'lib, Torob qishlog'ida yashaganlar. Bu haqda, Lays ibn Sa'd hamda Abdulloh ibn Luhay'adan hadis rivoyat qilganlar [2;86].

Tarixdan ma'lumki, XIII asrning boshlarida O'rta Osiyoda, ya'ni Xorazmshohlarga qarshi 1219-1221 yillardagi mo'g'ullar istilosi davrida barcha shahar va qishloqlar butunlay vayron etildi. Keyingi davr yani, Chig'atoy ulusi davrida esa aholiga nisbatan zulmkorlik va zo'ravonlik tizimi yanada kuchayib bordi, soliq va majburiyatlarning keskin ravishda oshib borilishi natijasida xalq ommasining qo'zg'olonlari ko'tarilgan. Shulardan eng mashhuri bu 1238 yilda sodir bo'lgan Mahmud Torobiy nomi va jasorati bilan bog'liqdir. Tarixchi Muhammad ibn Juvayniyning "Jahongir Chingizxon tarixi" asarida, Sharofiddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma"si muqaddimasida, Mirzo Ulug'bekning "To'rt ulus tarixi" kitobida mazkur qo'zg'olon haqida qimmatli ma'lumotlar yozib qoldirilgan [5;18-20., 6;82-84].

Mahmud Torobiy boshchiligidagi xalq qo'zg'oloni mo'g'ullar imperiyasi zulmi va zo'ravonligiga qarshi qattiq zarba bo'ldi. Qo'zg'olon oqibatida ikki tomondan 20 mingdan ortiq kishi halok bo'ldi. Mahmud Torobiy, uning inilari Muhammad hamda Ali , Shamsiddin Mahbubiy ham

jangda halok bo'ldilar. Aytish joizki, ushbu qo'zg'olondan so'ng mo'g'ullar Movarounnahrda har bir faoliyatini ehtiyotkorlik bilan amalga oshirishga harakat qilishgan.

Manbalar va ayrim adabiyotlarda Mahmud Torobiy hunarmand, ya'ni g'alvir yasovchi bo'lganligi qayd etilgan. Biroq uning Shayx bo'lganligi to'g'risida ham ba'zi manbalarda ma'lumotlar keltirilgan. Jumladan, Mirzo Ulug'bekning "To'rt ulus tarixi" asarida shunday yozilgan: "...zora Shayx qadamlarining barokati shaharga ham yetsa, shaharning notavon, ojiz xalqi ham Shayx qadamlari saodatidan bahramand bo'lsa" [7;76]. Shuningdek, asarda Mahmud Torobiyning safdoshi - Shamsiddin Mahbubiy aqoyid olimi sifatida tavsiflanadi. Mirzo Ulug'bekning yozishicha Mahmud Torobiy tabiblik ham qilganlar. Asarda uning tabiblik karomatlari haqida ham ma'lumotlar ham mavjud [8;129-132., 9;132-134].

Mo'g'ullar zulmi tugab, Amir Temur davriga kelib Torob qal'asida hayot unga tengdosh boshqa hududlar singari yana asl holiga keladi. XVI-XVII asrlarda ham obod bo'lganligi haqida tarixchi Mahmud ibn Vali o'zining "Bahrul asror" ("Sirlar dengizi") asarida bayon etgan. Buxoro amirligi davrida ham ushbu maskan amirlik tasarrufiga kirgan. Amirlikka tegishli hududlar har yili Buxoro qushbegisi (bosh vaziri) tomonidan viloyat hokimlari yoki tuman qozilariga tuman va qishloqlarning ro'yxatini tuzish haqida topshiriqlar berilgan. Jumladan, 1916 yil Xayrobod (Jondor) tumani miroxo'ri tomonidan bosh vazir, qushbegiga xat yo'llagan: "Sharofat va shavqat e'tiboriga ya'ni qushbegi janoblarga arz qilinadiki, bu adolatli kunlarda Xayrobod tumanida amirning marhamadnomasidan ogoh bo'lmasdan (turgan) bir necha qishloqlari bor edi. Shu sababdan qushbegi janoblari mehribonchilik qilib mazkur Xayrobod tumanidagi qishloqlarni ravshan va xatosiz yozib, ro'yxat qilib, tezda yuborishni buyurgan edilar. Ko'rsatmaga binoan, mazkur tumandagi qishloqlarni biladigan kishilarni keltirib, surishtirib ravshan va xatosiz ro'yxat qilib, yaqinda yuborildi. Muhr bosmasi Miroxurd, sana: - 1334/1916 yil" [10;197]. Shuningdek, 1926 yildagi ro'yxatga olishda ayrim hududlardagi joy nomlari birmuncha o'zgargan holda noto'g'ri yozilganligini ta'kidlash lozim [11;6-9]. Buxoro vohasini (Zarafshon okrugini) rayonlashtirish tizimidagi 1926 yilgi ro'yxatda Rometan-Xayrobod rayoni, markazi Lag'laqa 4 raqamli markazi Darvesh bolo bo'lgan hududga Torob qishlog'i kirgan [11;30-31].

Sobiq sho'rolar tuzumi davrida dinga bo'lgan munosabat, siyosiy ta'qiblar natijasida Mahmud Torobiy qal'asi anchagina nurab qoldi, uning atrofidagi qadimiy joylar paxta maydonlariga aylantirildi. Tepalik hozirda 4-5 gektar atrofida bo'lib, dala tadqiqotlari davomida hudud faxriylari hamda tuman diniy mahkama vakillaridan Hoji Mahmud Nazarov hamda Hoji Sobir Raximovlar bilan qal'a xususida birmuncha ma'lumotlar olindi [Дала тадқиқоти. Жондор тумани, 2020 март]. Suhbatda tepalikda Mahmud Torobiyning ramziy qabri mavjudligi, uning oldida quduq (chuqurligi taxminan 40 metr atrofida), 1970 yillargacha quduq mazkur hududning yoshi ulug' vakillari (Yodgor va Hasan otalar) tomonidan tozalanib kelinganini ta'kidlaydi Mahmud Nazarov. Tepalikda eski uylarning paxsallari mavjud, hududda masjid bo'lganligi, sobiq sho'ro davrida rayon markaziga madaniyat uyi qurilishi bahonasida buzib olib ketilganligi ta'kidlab o'tildi. Hozirgi davrda ham masjidning o'rni mavjud. Tepaning quyosh chiqar tomonida katta ko'k tosh mavjud bo'lib, hudud aholisi undan ko'k yo'talga (qattiq shamollash) ixlos qilib, toshga qatiq surtib kasallangan shaxslarni yalattirib shifo so'rashganlar. Aslida bu ko'k toshlar o'rta asrlarda nufuzi baland boy xonadon, amaldorlarning qabri ustiga qo'yilgan hisoblanadi (oddiy aholi bunday qilishga qurbi yetmagan).

Shuningdek tepalikning pastki qismida 5 metr atrofidagi qabr mavjud bo'lib, uning oldida tug' ham bor. Ko'hna Torob qishlog'i qal'asi qoldiqlari ham mavjud. Biroq bu xalq qahramoni nomini abadiylashtirish masalalari ko'ngildagidek emas. Jondor markazida Mahmud Torobiy nomidagi ko'cha mavjud. 2020 yilda Buxoro viloyati hamda Jondor tuman hokimligining sa'yi harakatlari bilan tuman markazidagi madaniyat va istirohat bog'ida obodonlashtirish, ko'kalamzorlashtirish ishlari amalga oshirilib, mazkur go'shada Mahmud Torobiy nomidagi harbiy-vatanparvarlik bog'iga aylantirildi. Bog' markazida Mahmud Torobiyning umumiy uzunligi 8 metrlik bo'lgan haykali o'rnatildi. Shu tariqa bir mard ajdodimizning xotirasi abadiylashtirildi [12;3].

Istiqlolga erishganimizdan so'ng vatanimiz tarixiga bo'lgan e'tiborning kuchayishi, tarix va tarixiy jarayonlarga xolisona yondashish, millat va xalq qahramonlari bo'lgan vatanparvar qahramonlar, ulug' avliyo va anbiyolar, muqaddas qadamjolarni obod etish, ularni hozirgi avlodga o'rnak bo'luvchi ilmiy, diniy, ma'naviy, tarbiyaviy fazilatlarini o'rganish, qayta tiklash hamda teranroq anglash, kelajak yoshlarning milliy-ma'naviyatini yanada yuksaltirish, muqaddas ziyoratgoh-qadamjolarni obod etish har bir fuqarolarimizning burchi ekanligini unutmasligimiz lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

(REFERENCES)

1. Абу Тохирхўжа Самарқандий “Самария”(Самарканд мазорлари зикри). Т., 2009. – Б.122.
2. Абу Саъд Абдулкарим ибн Муҳаммад ибн Мансур ат-Тамимий ас-Самъоний. «Насабнома» (ал-Ансоб). (VIII-XII асрда яшаган Ўзбекистонлик олимлар ҳақида маълумот). Т., 2017. –Б.86.
3. Садриддин Салим Бухорий. Бухоронинг табаррук зиёратгоҳлари. Т., 2015. –Б.48.
4. Қахрамон Ражабов, Фаррух Темиров Жондор тумани тарихи (қисқача маълумотнома). Т., 2015. –Б.32-33.
5. Ҳамро Асадов. Беш мўжиза – беш тарих. Бухоро. 2008. –Б.18-20.
6. Ҳамро Асадов. Аждодлари қимматли юрт. Бухоро., 2011. –Б.82-84.
7. Истиклол йиллари: миллий-диний кадрятларнинг халққа қайтиши (Бухоро). Т., 2001.-Б.76.
8. Нарзулло Йўлдошев. Бухородаги айрим авлиёлар тарихи. Бухоро., 1993. –Б.129-132.
9. Нарзулло Йўлдошев. Бухоро авлиёларининг тарихи. Бухоро., 1997. –Б.132-134.
10. Насиленные пункты Бухарского эмирата (XIX-нач XX в). Ответственный редактор академии АНРУз А.Р.Мухаммеджанов.Т., 2001.-С.197.
11. Халқ турадиган жойларнинг рўйхати. Самарқанд Ўзбекистон марказий районлаштириш комиссиясининг нашри, 1926 йил. Кириш сўзи, араб алифбосидан таъдил ва айрим изоҳлар муаллифи Аҳтам Аҳмедов. Бухоро., 2017. –Б.6-9.
12. Jamiyat.02.03.2020 yil., Madaniyat. 14.01.2021 yil.
13. Bakhronovna R. D. HISTORY OF THE CENTRAL ASIAN INTELLECTUAL HERITAGE FROM THE VIEWS OF FOREIGN RESEARCHERS //International Journal of Intellectual Cultural Heritage. – 2022. – Т. 2. – №. 3. – С. 90-95.